

kému čtenáři, aby sám sebe tímto polylogem nechal nahlédnout.

Namísto klasicky didaktizující tendence verbalizovaných -ismů se totiž v našem horizontu objevila sympatická kniha: její významovou osu vytváří paradox tematizace diferencních výpovědí, názorů i stanovisek ohledně krvavého střetu dvou semitských světů; ostatně světů, jež s novověkým evropským prostředím pojí – opět paradoxně – identický motiv: vyhánění.

Motiv vyhánění (a jeho zdůvodnění) tvoří spolu s motivem návratu (a jeho zdůvodněním) významový půdorys, probleskující téměř všemi promluvy. Autor vřazuje promluvy politiků a intelektuálů, extremistů i zastánců izraelsko-palestinského dialogu, náboženských představitelů i generálů ad. do devíti kapitol. Jejich označení napovídá společné znaky postojů a názorových stanovisek bezprostředně zainteresovaných jednotlivců i skupin. Integrální součástí těchto postojů a stanovisek jsou také reflexe blízkovýchodního konfliktu v arabských okolích, v Evropě a též v USA. Celou jednu kapitolu věnuje autor „hlasu z diaspory“. Proporce, v nichž se dostává slova jednotlivým protagonistům a jež vymezují názvy kapitol, jsou adekvátním výrazem autorovy zacílenosti: „navodit čtenáři co nejplastičtější představu o způsobu myšlení a argumentaci soupeřících stran“. Nejen pouhé představy, ale rovněž úsudku jsou věnována slova úvodu a závěrečné kalendárium událostného charakteru.

Suverénní hodnotu kompozice knihy, její plasticitu a proporionalitu se autorovi podařilo přenést i do bohaté obrazové partie.

Konstatování, že Miloš Mendel splnil vytčený cíl beze zbytku, není nijak nadnesené. Knihu Židé a Arabové bude napříště možno interpretovat jako šifru úvodu do porozumění spletností a zauzlenosti blízkovýchodního kritického soužití, které se vzpírá krátkozrakým tematizacím a jednoznačným výkladům. A tudíž: i když některé informace knihy takřkajíc přes jednu zářijovou noc zestárly, a přestože se letité vrstvy emocí, vzpomínek a zkušeností daly do pohybu, bude možno i nadále sledovat tektonické změny na Blízkém východě s Mendelovou knihou v ruce. Tato kniha je totiž pretendována kompetencí *k řeči, a proto k dialogu*.

Tento úsudek je zásadní, vyžaduje však doplnění: po nedávném masakru v Hebronu se kognitivní složka jednotlivých promluv, zvláště promluv přívrženců fundamentalistického konceptu řešení krize (strana Kach aj.) ocitla v novém světle. Nadále, jak se dnes velmi zřetelně ukazuje, sehrají roli v „mírovém procesu“ (bude-li jaký) činitelé, o nichž se v recenzované knize žel příliš nemluví: demografická situace regionu, vodní deficit, potřeba rapidní industrializace Gazy a západního břehu Jordánu, dostatek pracovních příležitostí pro Palestince, ale i nově přichozí Židy...

Zůstává ovšem otázkou, zda euroatlantický program komplexní modernizace zahrnuje též potenciál ekonomických nástrojů, jimiž by mohli adekvátně přispět k řešení vlastního konfliktu s Jihem, jehož je blízkovýchodní konflikt jen výrazem *in margine*. Poklesem ideje sekulárního státu a nárůstem ideje státu národního se mj. patrně ohlašují duchu plurality protichůdné tendence: znovuzrození uzavřených struktur, vzrůstání kolektivních fundamentů a identit, syntetizovatelnost smyslu a vpsledku ztráta schopnosti komunikace mezi odlišně utvářenými světy. Z tohoto hlediska bude charakter změny multifaktoriálně podmíněného konfliktu na Blízkém východě významnou referencí o možnostech dialogu mezi Severem a Jihem.

LEOŠ TUČEK

Helena Pavlincová a kol., Judaismus – křesťanství – islám, Praha: Mladá fronta 1994, 470 s.

Neopřehlédnutelnou součástí bohaté encyklopedické literatury, která u nás dnes vychází, jsou slovníky (nebo publikace slovníků blízké) věnované náboženství – náboženství „vůbec“, nebo některé z jeho podob. „Nás“ slovník je originální v tom, že se zabývá třemi náboženskými proudy – s tím, že (jak čteme v Úvodu) k jejich „zevrubnému poznání“ má čtenáři pomoci i jejich srovnávání: jde o náboženství, jež pojí nejen „víra v jediného Boha“, ale i „společná tradice bible“.

Autory hesel jsou naši přední religionisté a kulturní historici.¹ Všichni se důsledně drží

principů (deskriptivní) religionistiky. To mj. znamená, že slovník žádnému náboženství nestraní (nepřihlížíme-li k rozsahu jeho jednotlivých oddílů)² a že se v něm výklad náboženských představ, názorů a postojů nespojuje s nějakým jejich hodnocením.³ (Skutečnost, že někteří z autorů i lektorů jsou religionisté-teologové, dokládá, že „příslušnost“ k určitému náboženskému vyznání nejen nemusí být na překážku religionistické práci, nýbrž že k ní naopak může svým způsobem i přispívat.) Není třeba zdůrazňovat, že věcné uvedení do myšlenkového i praktického světa judaismu, křesťanství a islámu je dnes u nás – zvláště pokud jde o judaismus a islám – nanejvýš potřebné, aktuální.

V každém oddíle (dále J, K, I) jsou hesla vybrána tak, aby čtenáři nejen pomohla porozumět významům „cizích“ slov jazyka judaismu, křesťanství a islámu, ale aby mu v souhrnu zároveň nabídla poměrně ucelený výklad o těchto náboženstvích, jejich věrouce, kultu i organizacích, o jejich místě a funkci v životě věřících; řada hesel připomíná přední náboženské osobnosti minulosti i současnosti. – Je přirozené, že vzhledem k takovému programu slovníku nám v něm mohou nějaká hesla chybět. Zůstanu zde u pojmů „předurčených“ jednak ke srovnávání, jednak k informování o společenském dosahu náboženství: jde např. o („shrnující“) hesla *Člověk* (je pouze v I), *Morálka*, *Mravnost*, *Práce*, *Svět* (je pouze v I), *Škola* (je pouze v I), *Umění* (je pouze v I), *Život*.⁴

Redakčně je slovník zpracován pečlivě a vynalézavě. Každý oddíl uvádí studie představující fakticky široce pojaté ústřední heslo; závěr tvoří výběr literatury, schéma vývoje daného náboženství a mapky naznačující jeho rozšíření (při svém formátu vsuktu jen naznačující), v J navíc Přehled izraelských a judských králů a proroků, v K Seznam papěží, Seznam ekumenických koncilů a tabulka Obyvatelstvo České republiky podle náboženského vyznání. Hesla jsou dobře propojena odkazy, obsahově se navzájem respektují i doplňují, nic se zbytečně neopakuje. – K lepšímu, rychlejšímu využití bohatého obsahu slovníku by přispěl rejstřík těch (vybraných) termínů a jmen, které se v něm objevují, aniž by přitom měly samostatná nebo alespoň odkazová hesla (např. glosolálie). Na druhé straně se domnívám, že je zbytečné

odkazovat na přirozeně ústřední hesla (Bůh, Bible, Starý zákon aj.) i v těch případech, kdy se v nich nic dalšího k dané záležitosti neříká.

Ve všech oddílech jsou hesla napsána věcně, se smyslem pro to, co je podstatné, i pro otázky, jež mohou napadat zvidavého čtenáře (např. proč vlastně Židé mají zakázáno jíst během svátku pesach „cokoli kvašeného“). Jsou také myslím obecně srozumitelná. – Snad jen v několika „filozofičtějším“ heslech se setkáváme i s formulacemi, které mohou některým čtenářům – měli by být z různých věkových i vzdělanostních kategorií – dělat trochu potíže. Jako příklad uvádím hesla *Čas v J a K* („Čas ve Starém zákoně a židovství představuje transparentní skutečnost, jíž Hospodin činí to, co činí“; heslo v K by se zde dalo citovat téměř celé.)

I když autory i lektory slovníku jsou naši přední znalci judaismu, křesťanství a islámu, neznamená to, že by se v něm semtam nedaly najít důvody k poznámkám a připomínkám. Dva příklady: Hugo Bergmann (má heslo v J) se narodil v Praze, kde také nějakou dobu působil, avšak počítá se nikoli k českým, nýbrž k německým filozofům (své starší práce publikoval německy v Halle); dodávám, že zemřel v Jeruzalémě v roce 1978. (Kdyby se mohlo v této souvislosti věnovat více pozornosti filozofování na naší půdě, pak by si heslo asi zasloužil i další Němec Felix Weltsch a Čech Jindřich Kohn, a ovšem i „Židé v českých zemích“ vůbec.) Heslo *Ateismus v K*: Nepovažuji za šťastné uzavřít je nekommentovaným tvrzením, že „záměnně k pojmu ateismus se dnes užívají výrazy agnosticismus a humanismus“; dochází-li k tomu, pak je to věcně naprosto nezdůvodnitelné. – Domnívám se, že vydání slovníku je natolik pozoruhodnou událostí v naší religionistice, že by se mu na stránkách *Religia* měla věnovat větší pozornost.

Na závěr ještě několik slov k jednomu problému. Úvod k oddílu J začíná konstatováním, že „judaismus se řadí ke třem velkým monoteistickým náboženstvím“. V dalším textu se však ukazuje, že označení judaismu za náboženství bývá (i s ohledem na jeho sebevyomezování) problematizováno, aniž by se při tom zase popíralo, že „židovské kulturní sebevědomí, identita a existence v její totalitě byly sjednoceny v podstatně náboženském rámci“. – V J se opravdu dost

píše (zvláště při srovnání s K) o různých zvyklostech, příkazech a zákazech, týkajících se (nazíráno zvenčí) v podstatě profánních záležitostí, a zdůvodňovaných také jakoby spíše „historicky“ (odkazem na tradici, na nějaký „příběh“) než přímo nábožensky. Na druhé straně řada hesel zase dokládá existenci v mnohém ohledu propracované židovské (judaistické) náboženské „teorie“. (Tato hesla by mohla být ještě „posílena“, např. výčtem Maimonidových třinácti článků víry.) – Zdá se mi, že čtenáři slovníku by se v tomto ohledu lépe orientovali (mohou se ostatně někde setkat s tím, že i křesťanství nechtějí někteří jeho teologové označovat za náboženství), kdyby se slovník nespokojil s jejich intuitivním chápáním „náboženství“, ale nabídl jim nějakou jeho definici. Ta by jim pak také mohla pomoci rozlišovat jednak náboženské a nenáboženské věty (výpovědi), jednak náboženské a nenáboženské užití těchto vět. Bylo by pak myslím názornější, o co jde, když se řekne (v souladu s heslem Ateismus), že judaistické náboženství je základem (jádro) judaismu, myšlenkového i praktického života Židů, jejich norem. Také „sekularizace židovstva“ (v oddíle J takové sociologicky uchopené heslo není) závisí – jako každý sekularizační proces – na tom, jak jeho členové dokáží uvolnit své myšlení a jednání ze sepeřtí s jejich dosavadními náboženskými presupozicemi. V souladu s tím se také může proměňovat obsah pojmu Žid, tj. identifikační znaky vlastnosti „být Židem“ („židovství“).⁵ Jen vzhledem k stále převažující srostlosti náboženského základu s celým životním způsobem (stylem) soukromého i veřejného života Židů, se nám spojení „Žid-ateista“ zdá stále být sporem v přívlastku.

1. Autoři: Judaismus – Milan Balabán, Milan Lyčka; Křesťanství – Pavel Aleš, Iva Doležalová, Alena Frolíková, Břetislav Horyna, Jan Janda, Lenka Karfíková, Jiří Kejř, Dalibor Papoušek, Helena Pavlincová, Petr Pokorný, Noemi Rejchrtová, Pavel Spunar, Zdeněk Uhlíř; Islám – Adéla Křikavová, Miloš Mendel, Zdeněk Müller. Lektóři: Jan Heller (Judaismus), Odilo Štampach (Křesťanství), Luboš Kropáček (Islám).

2. Judaismus – s. 11-122; Křesťanství – s. 123-336; Islám – s. 337-469.

3. To můžeme naznačit např. na filozoficky exponovaném hesle Důkazy Boží exist-

ence. Autor sice napíše, že jde o argumenty, které „mají doložit...“, že „ne vždy však odpovídají zásadám správného myšlení“, že „mnich Gaunilo a po něm Tomáš Akvinský odmítli Anselmův ontologický důkaz“, že „v novověku pokládal I. Kant dosavadní argumenty za nesprávné a podal tzv. deontologický (morální) důkaz“ a že „v současnosti se více mluví o odkazech na Boha“ (s tím, že „v moderní teologii má velkou váhu argument lidské transcendentce k absolutnímu jsoucnu“), avšak to, že žádný z dosud formulovaných „důkazů Boží existence“ není z hlediska logiky (jako vědy o správném myšlení) „vpořádku“, se tu už nedočteme. Bez komentáře zůstává i oznámený posun od „dokazování“ k „odkazování“.

4. Slovník obsahuje úctyhodné množství hesel, není ovšem obtížné uvádět pro každý jeho oddíl další termíny, o nichž by se dalo napsat, že by tam také mohly být (pro K např. antropomorfismus, čistota, přísaha, sociální, v hesle Světci (proč ne také Svatí?) zmínky o u nás „zlidovělých“ nebo jinak populárních svatých – sv. Florián, sv. Vít, atd. Je však třeba říci, že s tímto (u slovníků „věčným“) problémem si náš slovník – až na malé výjimky – poradil opravdu dobře.

5. Vycházím tu z koncepce pojmu Pavla Materny; srov. jeho studii „Pojem jako logický objekt“, *Filozofický časopis* 41, 1993, 843-857.

JIŘÍ GABRIEL

Petr Piňha, Čechy a jejich svatí, Praha: AVED 1992, 240 s.

Vzhledem k tomu, že se religionistika původně a prvořadě konstituovala jako disciplína historická, je nutno přihlížet i k širokému tematickému okruhu, který by bylo možno nazvat historickou fenomenologií náboženství a zbožnosti. Do tohoto okruhu nesporně patří život hrdinů a vzorů náboženského života, tzn. v případě katolického křesťanství světců. Zkoumání hagiografie je tedy legitimním polem činnosti religionistiky, i když tu nelze přejít souvztažnosti s kulturně historickými a kulturně antropologickými disciplínami v širokém smyslu. Na druhé straně prá-